

8. Горбачева Е. Г. Всемирная история бронетехники / Е. Г. Горбачева, Л. Н. Смирнова. - М., 2002. - С. 218-220.
9. Кохенгаузен Ф. Рождение войск / Ф. Кохенгаузен. - М., 1937. - С. 25.
10. Быстров А. А. Танки 1916-1945 / А. А. Быстров. - М., 2002. - С. 134; Холявский Л. Г. Полная энциклопедия танков мира 1915-2000 гг. / Л. Г. Холявский. - М., 1999. - С. 141-144.
11. Танк / [А. С. Антонов, Б. А. Артамонов, Б. М. Коробков, Е. И. Магидович]. - М., 1962. - С. 118-132; Ротмистров П. А. Время и танки / П. А. Ротмистров. - М., 1972. - С. 97-105; Фомин И. Н. Танки / И. Н. Фомин. - М., 1974. - С. 105; Вознюк В. С. Бронетанковая техника / В. С. Вознюк, П. Н. Шапов. - М., 1987. - С. 87-89;

Дроговоз И. Железный кулак РККА. Танковые и механизированные корпуса Красной Армии. 1932-1941 гг. / И. Дроговоз. - М., 1999. - С. 105-136; Бешанов В. Танковый погром 1941 года (Куда исчезли 29 тысяч советских танков?) / В. Бешанов. - М., 2005. - С. 119.

12. Желтов И. Танки БТ. - Ч. 1. Колесно-гусеничный танк БТ-2. - М., 1998. - С. 134; Ч. 2. Колесно-гусеничный танк БТ-5. - М., 1999. - С. 112-146; Ч. 3. Колесно-гусеничный танк БТ-7 / И. Желтов, И. Павлов, М. Павлов. - М., 1999. - С. 85-128.

13. Свирин М. Броня крепка. История советского танка 1919-1937 / М. Свирин. - М., 2006. - С. 193-218.

O. Yurchuk

WHEELED-CATERPILLAR TANKS OF MIDDLE 20-30 YEARS XX CENTURY: ERRONEOUS IDEA OR UNSUCCESSFUL REALIZATION

The article deals with the question, covers the history of foundation wheeled-caterpillar tanks, their construction, production and battle application, in the article. The attention is defined to military theorists of the foreign states, and also the reasons of unsuccessful realization of ideas of wheeled-caterpillar machines that their applications.

Key words: tank, wheeled-caterpillar machines, designs, military theorists, of the World War I.

© О. Юрчук
Надійшла до редакції 17.09.2010

УДК 303.733.4:303.733.14

КОНЦЕПТУАЛЬНА ПОДІБНІСТЬ КАТЕГОРІЙ "АЗІЙСЬКИЙ СПОСІБ ВИРОБНИЦТВА" К. МАРКСА І "ЦИВІЛІЗАЦІЯ" А. ТОЙНБІ

ВІКТОРІЯ ВОЩЕНКО,

аспірант кафедри філософії

Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

У статті виконано дослідження структурно-схематичних моделей суспільного розвитку. Автор пропонує провести паралелі між формаційною та цивілізаційною концепціями розвитку суспільства шляхом порівняння і зіставлення категорій "азійський спосіб виробництва" К. Маркса і "цивілізація" А. Тойнбі.

Ключові слова: формація, цивілізація, азійський спосіб виробництва, соціокультурна спільнота, примітивне суспільство.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Проблеми періодизації світової історії залишаються актуальними для багатьох вітчизняних і зарубіжних філософів, оскільки жодна онтологічна схематична конструкція не спроможна об'єктивно відтворити реалії суспільного поступу. На сьогодні існує безліч підходів до тлумачення історичного розвитку людства, проте складно виокремити один із них як єдиний правильний та оптимальний. У ході дослідження окресленої проблеми варто мати на увазі, що на сучасному етапі розвитку філософії історії, крім різноманітних однолінійних теорій (марксизм, неоеволюціонізм, теорії модерні-

зації) і цивілізаційної концепції, існують полілінійні схеми, згідно з якими можливі декілька варіантів соціальної еволюції, а також світ-системний підхід, який моделює цикли економічного, соціального й культурного зростання-занепаду різних центрів та периферії.

Множинність інтерпретацій моделей суспільно-історичного руху спонукає філософів до пошуків нового універсального методологічного інструментарію дослідження історичних реалій. Під час роботи над розробкою єдиної схеми періодизації розвитку людського суспільства науковці схилиються до необхідності синтезу двох, на перший погляд, діаметрально проти-

№ 6 (106) жовтень 2010 р.

лежних концепцій - формаційної і цивілізаційної. Взаємодія й взаємодоповнення указаних теорій, на нашу думку, неможливі без віднайдення спільного концептуального підґрунтя, що лежить в основі обох схематичних конструктів. Переважна більшість науковців (В. Андрущенко, Ю. Павленко, А. Мигольцев, Е. Гусейнов, Ю. Синенко, Є. Нехода, А. Селезньов, М. Осипов, І. Осадча та ін.) акцентують увагу на співвідношенні категорій "формація" і "цивілізація", проте, з нашої точки зору, останню доцільно порівняти з Марксовим концептом "азійського способу виробництва", котрий визначався ним як "прогресивна епоха економічної суспільної формації" [5, с. 46]. Обґрунтуємо нашу точку зору.

Формаційний і цивілізаційний методологічні підходи до вивчення історії характеризують суспільний розвиток із різних позицій, що обумовлює їх переваги й недоліки. П'ятичленна концепція чітко й логічно відтворює закономірності соціально-економічних перетворень, а зміна формацій являє собою природно-історичний процес, у ході якого відбуваються їх соціальні трансформації, перехід на більш високий рівень самоорганізації. Недоліки цієї концепції пов'язані передусім із її метафізичним трактуванням; надаючи першорядне значення економічному чиннику, формаційна схема вбачає суспільний розвиток у діалектиці продуктивних сил і виробничих відносин, базису й надбудови. Крім того, вона визначала історію як єдиний закономірний об'єктивний процес, ігноруючи той факт, що не всі суспільства проходять п'ять конкретних етапів - від первіснообщинного до комуністичного, - більшість із них оминає окремі формації.

Цивілізаційна теорія (представники А. Тойнбі, О. Шпенглер, П. Сорокін, М. Данилевський) має переваги перед формаційною, оскільки вбачає прогрес у забезпеченні історичної складовості. У розвитку цивілізації фіксуються певні духовні еталони, які стають основою суспільного буття. Цивілізаційна парадигма соціального розвитку будується на принципах різноманітності його конкретних шляхів, на поліваріантності, альтернативності, багатофакторності історичних змін. Проте наведена концепція не може претендувати на роль універсальної, оскільки перебільшує значення духовного чинника в суспільному житті. Крім того, теорія цивілізацій не має такої цілісності, як формаційна, і являє собою конгломерат різних позицій і точок зору.

Як бачимо, ні формаційна, ні цивілізаційна концепції не можуть претендувати на роль універсальної методологічного інструментарію дослідження історії. Проте на сьогодні існує перспектива їх синтезу на основі спільних рис, про що, зокрема, зазначав дослідник А. Мигольцев: „Формаційна і цивілізаційна ознаки світового розвитку мають багато спільного й тому, що вони фіксують не лише статичну й динаміку окремих народів, націй-держав та їх споріднених утворень, але й взаємозв'язки центрів та периферії. Історія Західної Європи, наприклад, не може бути всебічно розкрита і з неї не можна зробити потрібні висновки й уроки без аналізу проблем країн Старого Світу в їх взаємозв'язку зі створеними ними величезними колоніальними імперіями в Азії, Африці, Океанії" [7, с. 144].

Ми погоджуємося з можливістю й доцільністю об'єднання двох концепцій і вважаємо, що новий методологічний інструментарій має ґрунтуватися на закладах, котрі властиві формаційному й цивілізаційному підходам, тому що при дослідженні закономірностей історичного поступу суспільства необхідно враховувати не лише економічний і соціально-політичний аспекти, а брати до уваги й духовно-культурні чинники.

На нашу думку, своєрідним містком між формаційною й цивілізаційною схемами періодизації є категорія "азійський спосіб виробництва", котра не суперечить зазначеним концепціям, оскільки пов'язана не лише з економічним фактором, а свідчить про культурну та ментальну унікальність окремих країн і народів. Інтерпретація концептів "цивілізація" й "азійський спосіб виробництва" як дискретних одиниць історичного розвитку та зіставлення їх змісту відкриє нове поле для дослідження суспільних реалій і сприятиме формуванню нової методології вивчення всесвітньої історії. Варто зазначити, що для історії України ця проблема є надзвичайно актуальною в силу того, що наша країна не вписується в рамки п'ятичленної концепції й тяжіє до суспільств азійського способу виробництва, проте в культурно-духовному плані ідентифікується як частина європейської православної цивілізації.

Щодо історіографії зазначеної проблеми, то, починаючи з кінця 90-х років ХХ століття, науковці почали звертатися до пошуків нового методологічного підходу у вивченні історії. З'являються перші спроби відновлення Марксового вчення про формації і його порівняння з теорією цивілізацій для адекватного аналізу складних перипетій, з якими людство зіткнулося на межі тисячоліть. У межах формаційного підходу згадувалась концепція "азійського способу виробництва". Серед сучасних науковців, котрі присвятили свої дослідження проблемам періодизації суспільного розвитку, можна відзначити О. Воробйову, В. Корякін, Г. Клімову, Ю. Пахомова, Є. Рашковського, Л. Карпову, А. Селезньова, А. Мигольцева, Л. Мусаєяна, М. Крадіна, Ю. Павленка, Ю. Синенка. Розглянемо погляди науковців на питання синтезу методологічних підходів до розуміння світової історії.

В історіографії існує декілька точок зору щодо розв'язання проблеми співвідношення формаційної та цивілізаційної концепцій. Представником однієї з них є російський дослідник В. Корякін, котрий в одній із своїх робіт розглядав еволюцію двох схематичних конструкцій суспільно-історичного розвитку та їх поступовий відхід від базових теоретичних принципів [3]. Під час аналізу проблеми синтетичного поєднання формаційного й цивілізаційного підходів до розуміння історії науковець прийшов до висновків про їх внутрішню концептуальну несумісність. Як вихід із цієї критичної ситуації він запропонував шляхи поглиблення теорії формацій і переробки на її основі досягнень цивілізаційної концепції.

Прибічники другого напрямку, російські вчені А. Селезньов, Ю. Синенко, А. Мигольцев, обґрунтовують доцільність об'єднання двох структурно-схематичних моделей суспільного розвитку, котрі, на думку науковців, змістовно доповнюють одна одну. Досліджуючи закономірності всесвітньо-історичних процесів, А. Селезньов робив акцент на співвідношенні між суспільно-економічними формаціями, цивілізаціями й міжформаційними революціями. Науковець зазначав, що людське суспільство, представлене множинністю різноманітних соціальних організмів, у своєму розвитку зазнає як еволюційних, так і революційних змін. Ці обидва аспекти всесвітньо-історичного процесу можуть бути об'єктивно висвітлені, якщо брати до уваги три його рівні. Перший - найбільш глибокий і загальний - проявляється в зміні суспільно-економічних формацій; другий - особливий - пов'язаний із виникненням, співіснуванням і радикальними трансформаціями локальних цивілізацій; третій - одиничний - визначає становлення, існування, зникнення або перетворення неповторних за своєю специфікою окремих соціально-

політичних та етнокультурних організмів певної формаційної та цивілізаційної приналежності [8, с. 24-25]. Таким чином, науковець наголошує на необхідності розробки комплексного багаторівневого методологічного інструментарію дослідження історії.

Можливість співвідношення формаційного й цивілізаційного підходів у контексті проблематики типології держав досліджував Ю. Синенко. Він звернув увагу на специфіку країн Сходу, котрі відносяться до азійського способу виробництва. Науковець під час дослідження прийшов до таких висновків: „Цивілізаційний аналіз допомагає краще зрозуміти дійсність, оскільки фіксує особливості, що відбуваються всередині конкретної формації і на рівні конкретної держави. Формаційний же підхід розкриває особливості процесу соціальної мінливості у масштабах всесвітньо-історичного розвитку, розробляючи загальні схеми, часом далеко від реальності" [10, с. 98]. Ю. Синенко наголошував на необхідності формування інтегративної схеми історичної періодизації, у якій позитивні риси цивілізаційної концепції усунуть недоліки й змістовно доповнять формаційну теорію.

Розглядаючи філософські проблеми цивілізації, дослідник А. Мигольцев, у першу чергу, звернувся до аналізу її співвідношення із суспільно-економічними формаціями. Він наголошував на тому, що К. Маркс і Ф. Енгельс обґрунтовували формаційне вчення на історичному досвіді країн Західної півкулі; азійський спосіб виробництва і східні регіони досліджувалися меншою мірою. „Цивілізаційне вчення, - зазначав А. Мигольцев, - оперує світовим досвідом, де Західна Європа і Північна Америка посідають важливе місце. У цьому плані цивілізаційний підхід спирається на формаційний і одночасно корегує його" [7, с. 113].

Третій підхід не надає переваг жодній із існуючих моделей періодизації суспільного розвитку. Представником цього напрямку є російський дослідник М. Крадін, котрий вивчав сучасний стан різних теорій всесвітньо-історичного процесу. Відсутність чіткого методологічного підходу в історичній науці він пояснював декількома причинами. По-перше, дається взнаки критичне ставлення до здобутків зарубіжної історіографії, зумовлене ідеологічними перепонами радянського минулого; по-друге, обмеження доступу до важливих інформаційних джерел; по-третє, недовіра до узагальнюючих концептуальних праць і низький рівень теоретичного мислення [4, с. 122].

На нашу думку, для розв'язання проблеми співвідношення формаційної та цивілізаційної концепцій не варто вдаватися до простого їх "поєднання" та "узгодження", потрібно зробити спробу довести, що історична періодизація А. Тойнбі змістовно уточнює й розширює Марксові концепт азійського способу виробництва. Крім того, протиставлення моделей суспільного розвитку К. Маркса і А. Тойнбі є штучним і зумовлене низкою причин. Першорядне значення відіграють ідеологічні чинники: ще чверть століття тому вітчизняна історіографія спиралася на ідеї марксизму, а погляди А. Тойнбі сприймалися як "прозахідне буржуазне вчення". Другою причиною, котра розводять формаційну та цивілізаційну концепції на різні ідейні полюси, є відмінність у підходах до розуміння сутності історії - для німецького філософа найважливішу роль відіграв економічний фактор, для англійського - духовно-культурний.

Мета нашого дослідження - довести, що азійський спосіб виробництва К. Маркса - це цивілізація, історичний розвиток яких не вписується в рамки формаційної теорії.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж виокремити риси, які об'єднують вищезгадані категорії, зупинимось на деяких аспектах. К. Маркс у свій час писав про азійський спосіб виробництва, визначаючи його як конкретний етап людської історії [5, с. 46]. Характеризуючи форми, що передували капіталістичному виробництву, німецький мислитель називав азійський тип власності, вважаючи його історично першим поряд із античним і германським [6, с. 425-428]. У такий спосіб К. Маркс здійснив спробу уточнити й доповнити формаційну періодизацію всесвітньої історії, оскільки цивілізація Сходу, маючи специфічний шлях розвитку, не вписувалися в загальну схему, побудовану на засадах європоцентризму. Азійський спосіб виробництва характеризувався особливим устроєм, притаманним усім східним суспільствам, а саме: наявністю общини, "котра поєднує промисловість і сільське господарство, існує самостійно й містить у собі всі умови розширеного виробництва" [6, с. 427]. Крім того, азійські країни не знають приватної власності на землю, окремий індивід є ланкою колективу, що підкоряється владі єдиного правителя - деспота.

Радянський дослідник Є. Варга надавав азійському способу виробництва велике історичне значення. Він намагався довести існування ще однієї суспільно-економічної формації, про яку К. Маркс згадував у передмові праці "До критики політичної економії" [1]. Детально проаналізувавши економічні праці німецького мислителя, Є. Варга висвітлив власні погляди на проблему азійського способу виробництва, суть яких полягала тому, що останній не варто розуміти в географічному сенсі, оскільки до нього належать великі області Африки. Тому паралельно із терміном "азійське суспільство" К. Маркс іноді використовував термін "східне суспільство". Крім того, поняття "азійський спосіб виробництва" німецький філософ поширював не на всю Азію, а лише на ті території, де опадів недостатньо для сільськогосподарського виробництва [1, с. 361]. Є. Варга також наголошував на тому, що за умов такого способу виробництва держава виконує життєво важливу для населення функцію: вона будує й регулює зрошувальні системи, котрі створюються лише на великих площах і є необхідними для сільськогосподарського виробництва в посушливих районах. Звідси виникає сильна централізація державної влади, що зазвичай виступає у формі "азійської деспотії" [1, с. 376].

Характеризуючи східні суспільства та їх еволюцію, французький дослідник М. Годельє також звернув увагу на проблему азійського способу виробництва, проте відзначив слабкі сторони цього концепту. По-перше, це занадто загальний характер концепції, що дозволяє застосовувати його до багатьох суспільств як Сходу, так і Заходу, доколумбової Америки, доколониальної Африки, й усіх епох, від античності до наших днів. По-друге, на практиці простежується прагнення обмежити концепт азійського способу виробництва уявленням про централізовану державу з деспотичною владою, що панує над населенням, котре живе сільською, племінною або етнічною общинами. Земля не була приватною власністю, а знаходилася в користуванні колективу. М. Годельє вважав, що ідея про важливу роль держави при організації великих робіт не мала в К. Маркса центрального значення. Далі дослідник зазначає: „Зрозуміло, що, будучи зведеним до цих декількох елементів, концепт азійського способу виробництва може якщо не вживатися з точністю, то хоча б застосовуватись у деяких аспектах як до Китаю епохи Мін, так і до Індії моголів, як до Інкської

імперії, так і до давньої Русі" [2, с. 14]. З огляду на вищесказане, М. Годельє припускав, що азійський спосіб виробництва має свої різновиди, тобто підходить для багатьох країн, котрі дещо відрізняються за соціально-економічним та суспільно-політичним устроєм. Проте цей концепт, на думку дослідника, залишається занадто загальним, недостатньо розробленим, щоб дозволити розв'язання породжених ним проблем. Ми пропонуємо поглянути на азійський спосіб виробництва з позицій цивілізаційного підходу.

Ця концепція (цивілізаційна) ґрунтується на принципах самобутності та унікальності розвитку окремих соціокультурних спільнот (культур, цивілізацій, культурно-історичних типів). А. Тойнбі розумів усесвітньо-історичний процес як взаємодію в просторі й часі складних соціальних організмів - цивілізацій. Кожна з них проходить стадію генезису, зростання, надлому й розкладу. Локальні цивілізації, на думку англійського філософа, є дискретними одиницями історії, це суспільства, що охоплюють значну територію й виходять за межі національних держав, проте не охоплюють усього людства [11, с. 34]. Ці соціальні організми мають тенденцію до поширення шляхом підкорення та асиміляції інших соціокультурних спільнот або примітивних суспільств і класифікуються за релігійними та територіальними ознаками.

З огляду на вищесказане, спробуємо довести, що концепти "азійський спосіб виробництва" К. Маркса і "цивілізація" А. Тойнбі мають спільні ознаки, які роблять їх подібними за змістом. У першу чергу наголосимо на тому, що обидва поняття використовуються в контексті періодизації суспільного розвитку, тобто належать до формаційної та цивілізаційної схематичних конструкцій історії. "Азійський спосіб виробництва" і "цивілізація" - це категорії, узагальнення, котрі містять у собі певну методологію аналізу суспільних явищ, тому розглянемо їх як структурні елементи соціокультурного руху людства в просторі й часі.

По-перше, спільною ознакою є те, що категорії "азійський спосіб виробництва" й "цивілізація" були вжиті для визначення людського суспільства, котре за рівнем розвитку знаходилося на більш високому щаблі, ніж примітивні первісні колективи. Німецький мислитель, характеризуючи передумови зародження азійської форми власності (азійського способу виробництва), виокремлював зовнішні (кліматичні, географічні, фізичні) чинники та природні задатки людей (їх племінний характер), котрі видозмінюють первісну спільноту [6, с. 426]. Як бачимо, передумовою появи азійського способу виробництва було примітивне суспільство. У свою чергу, А. Тойнбі одним із способів виникнення цивілізації називає мутацію того ж таки примітивного суспільства [11, с. 78]. Цей процес, на думку філософа, зумовлений комбінацією декількох факторів, а саме: кліматичних і географічних, а також особливостями людської психіки [11, с. 90].

По-друге, А. Тойнбі зазначав, що клімат і природно-географічне середовище відіграли важливу роль у ході генезису річкових цивілізацій - єгипетської, шумерської, індуїстської. К. Маркс відносив їх до азійського способу виробництва й вважав особливості цих країн результатом впливу природного середовища. Східні цивілізації відрізнялися від європейських суспільств специфічними рисами державного устрою (деспотичний режим), економічною системою й способом ведення господарства (общинна власність на землю, колективні роботи у зв'язку із побудовою іригаційних каналів), менталітетом і культурою.

По-третє, "азійський спосіб виробництва" К. Марк-

са і "цивілізація" А. Тойнбі - це авторські модальності тлумачення історії, ініційовані вихованням у різних традиціях. Приналежність німецького мислителя до гегельянства наштовхнула його на пошук діалектичної схеми розвитку суспільства, в основі якої лежить закон заперечення-заперечення. Значний вплив здійснили також важливі досягнення попередньої соціально-філософської думки: обґрунтування ідеї про те, що головне джерело вартості - праця (англійські економісти А. Сміт, Д. Рікардо); розуміння класової боротьби як рушійної сили історії (Ф. Гізо, О. Тьєррі, Ф. Міньє). Становлення історіософських ідей А. Тойнбі відбувалося в тісному зв'язку із традиціями некласичної ірраціоналістичної філософії. Велике значення для англійського філософа мали погляди А. Бергсона і К. Юнга.

По-четверте, "азійський спосіб виробництва" К. Маркса і "цивілізація" А. Тойнбі - це ситуативні модифікації історії, констатуювані різним суспільним контекстом. На філософське розуміння історії значною мірою впливає "дух епохи". Характеризуючи відносність історичного мислення, англійський філософ зазначав: „У кожному епоху й у будь-якому суспільстві вивчення і пізнання історії, як й інша соціальна діяльність, підлягають панівним тенденціям часу й місця. На цей момент (XX століття - В. В.) життя західного світу визначають два інститути: індустріальна система економіки й настільки ж складна й запутана політична система, котру ми називаємо "демократією", маючи на увазі відповідальний парламентарний представницький уряд суверенної національної держави. Ці два інститути - економічний і політичний - стали панівними в західному світі наприкінці XIX століття й дали нехай тимчасове, але все ж розв'язання головних проблем того періоду. Минуле століття шукало й віднайшло порятунку, заповідаючи свої знахідки нам. І те, що розроблені в минулому столітті інститути зберігаються до сьогодні, свідчить перш за все про творчу силу наших попередників. Ми живемо й відтворюємо своє буття в індустріальній системі та парламентарній національній державі, і цілком природно, що ці два інститути мають суттєву владу над нашим уявленням і реальними плодами його" [11, с. 13]. З огляду на вищесказане, періодизація історії К. Маркса сформувалась у XIX столітті, коли історичне мислення знаходилося під впливом індустріальної системи Заходу, для якої характерний бурхливий розвиток природничих наук і розширення матеріального виробництва. Тому для формаційної концепції періодизації історії на перший план виходить економічний чинник. Формування концепту "цивілізація" А. Тойнбі відбувалося в складних умовах XX століття, коли дві світові війни змусили людей замислитися над смыслом свого життя, визначенням національно-культурної приналежності після краху колоніальних імперій, усвідомленням себе як частини ширшого універсуму. Тому англійський мислитель надавав першорядного значення духовним і психологічним факторам.

По-п'яте, категорії "азійський спосіб виробництва" К. Маркса і "цивілізація" А. Тойнбі мають однакове конотаційне значення, якщо розглядати формаційну теорію як окремих випадок цивілізаційної. Періодизація історичного розвитку людства, в основі якої лежить поділ на суспільно-економічні формації, характерна для історії західноєвропейської християнської цивілізації. Суспільства, котрі не вписувалися в контекст формаційної моделі, були віднесені К. Марксом до азійського способу виробництва. Р. Нуреев зазначав: „Поняття "азійський спосіб виробництва" слугувало для позначення державної системи сільських землеробських общин. Термін "азійський" у цьому контексті

ніколи не мав суто регіонального значення й слугував для позначення універсальної стадії розвитку людства. К. Маркс відносив до азійського способу виробництва не лише стародавній та середньовічний Схід (Індія, Туреччину, Персію, Китай тощо), але й держави Африки (Єгипет), Америки (Мексика, Перу), Європи (етруски та ін.) на певному етапі їх розвитку, тому термін "азійський" є свого роду ірраціональною категорією: позначаючи частину, він у той самий час характеризує ціле" [9, с. 135].

На нашу думку, цивілізаційна концепція А. Тойнбі є не протиставлення, а логічне доповнення й розширення формаційної періодизації К. Маркса. Останній розробив модель суспільно-економічного розвитку західноєвропейської цивілізації, позначивши неєвропейський світ категорією "азійський спосіб виробництва". У свою чергу, англійський мислитель намагався включити в поле історичного дослідження всі народи й країни, визначивши конкретні цивілізації, котрі взаємодіють між собою в просторі й часі.

Висновки

Таким чином, ми вважаємо, що азійський спосіб виробництва є не що інше, як Східна цивілізація. Якщо А. Тойнбі віддавав перевагу культурно-релігійному чиннику, то К. Маркс на перший план ставив економічний і соціально-політичний аспекти. На нашу думку, доцільно говорити про цивілізації азійського способу виробництва, до яких належать неєвропейські суспільства, особливості розвитку котрих помітив у свій час К. Маркс. Німецький мислитель, ураховуючи специфічний шлях історичного руху східних цивілізацій, пов'язав їх зі своєрідним типом власності, державного та економічного устрою, що, у свою чергу, зумовило самобутні риси духовної та матеріальної культури, а також психології та менталітету людини Сходу. Тому маємо підстави вважати, що концепція "азійського способу виробництва" вдало вписується в контекст цивілізаційного підходу до розуміння історії. Ужита для уточнення формаційної схеми періодизації суспільного розвитку, вона утверджує поліваріантність шляхів становлення й трансформації різних соціокультурних спільнот у просторі й часі. Категорії "азійський спосіб виробництва" і "цивілізація", на нашу думку, взаємопов'язані одна з одною як ціле й частина: у контексті формаційної концепції азійський спосіб виробництва є цивілізацією східного зразка; у цивілізаційному аспекті Марксів концепт об'єднує цивілізації, історичний розвиток котрих не вписується в рамки теорії формацій.

На сьогодні перед науковцями стоїть важливе завдання пошуків і розробки нового методологічного підходу до розуміння всесвітньо-історичного розвит-

ку. Ми вважаємо, що не потрібно об'єднувати чи протиставляти формаційну й цивілізаційну концепції. А. Тойнбі логічно продовжив і розширив учення К. Маркса щодо періодизації історії. Німецький мислитель проаналізував суспільний розвиток західноєвропейської цивілізації, розподіливши його на послідовні прогресивні етапи - формації. Англійський філософ, розробивши концепцію локальних цивілізацій, уключив у поле історичного дослідження як європейські західнохристиянські, так й інші суспільства, котрі, за К. Марксом, належали до азійського способу виробництва.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Варга Е. Очерки по проблемам политэкономии капитализма / Е. Варга. - М. : Политиздат, 1965. - 383 с. - (Акад. наук СССР. Ин-т мировой экономики и междунар. отношений).
2. Годелье М. Азиатский способ производства: стимулирующий концепт с ограниченным аналитическим значением / М. Годелье // Общество, среда, развитие. - 2007. - № 1. - С. 3-18.
3. Корякин В. Цивилизационный и формационный подход к истории: возможен ли синтез? / В. Корякин // Личность, культура, общество. - 2009. - Том XI. - Вып. 3 (№ 50). - С. 341-348.
4. Крадин Н. Современные проблемы теории всемирно-исторического процесса / Н. Крадин // Вестник Новосибирского государственного университета. Серия: История, философия. - 2007. - Т. 6. - № 1.
5. Маркс К. До критики політичної економії / К. Маркс ; [пер. з першого нім. вид. за ред. Д. Рабіновича]. - К. : Партвидав ЦК КП(б)У, 1935. - 286 с.
6. Маркс К. Форми, що передують капіталістичному виробництву / К. Маркс, Ф. Енгельс // Твори ; [пер. з 2-го рос. вид.]. - К. : Політвидав України, 1982. - Т. 46. - Ч. 1. - 515 с. - (Ін-т історії партії при ЦК Компартії України - філіал Ін-ту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС).
7. Мигольцев А. Философия цивилизации / А. Мигольцев // Социально-философские знания. - 2004. - № 1. - С. 108-126.
8. Селезнёв А. Всемирно-исторический процесс: общественно-экономические формации, цивилизации и межформационные революции / А. Селезнёв // Философия и общество. - 2005. - № 2. - С. 18-38.
9. Нуреев Р. Сравнение экономических систем во времени: формационные подходы к анализу / Р. Нуреев // Экономический вестник Ростовского государственного университета. - 2010. - Т. 8. - № 1. - С. 130-139.
10. Синенко Ю. О соотношении формационного и цивилизационного подходов к типологии государства / Ю. Синенко // Закон и право. - 2007. - № 4. - С. 97-98.
11. Тойнби А. Постигание истории / А. Тойнби ; [пер. с англ. ; сост. Огурцов А. П. ; вступ. ст. Уколовой В. И. ; закл. ст. Рашковского Е. Б.]. - М. : Прогресс, 1996. - 608 с.

V. Voschenko

CONCEPTUAL SIMILARITY CATEGORIES "ASIATIC MODE OF PRODUCTION" OF KARL MARX AND "CIVILIZATION" ARNOLD TOYNBEE

This article explores the problem of development of new methodological approach to the study of world history. The author proposes that the parallels between nowadays insufficient and civilization concepts of social development by comparing and matching the category "Asiatic mode of production" Marx and "Civilization" A. Toynbee.

Key words: formation, civilization, Asiatic mode of production, socio-cultural community, primitive society.

© В. Вощенко

Надійшла до редакції 06.10.2010

№ 6 (106) жовтень 2010 р.